

[0144] STARTERS SOTTECLUCHT, IT RJOCHT EN DE RJOCHTSTAEL

Doe't ik forline jier stúdzje makke fan de Sotteclucht ¹⁾, foel it my op, dat de kommentaren ²⁾ oer it rjochtskundich aspekt fan dy tekst net folle sizze. De juridyske eftergroun is yndied in bytsje in tizeboel, mar der is mei hwat goede wil dochs wol út to kommen.

Folgje wy Starters tekst, dan sjogge wy earst Siouck, de boer, yn de stêd. Hy fornijt ús, dat der in doarwarder by him thús west hat om him in founis to bringen en him oan to sizzen, dat er oan de ynhâld dêrfan to foldwaen hat. Dêr is Siouck pûrrazend om, hwant de saek wie noch net ienris oan it founis ta: de konklúzjes wiene noch net allegearre nommen en de prosesstikken wiene noch net oan 'e rjochter oerjown ("furneert"). Hy sil dêrom de doarwarder in proses oandwaen oer mislediging („iniuria"), mar wol nou earst advys hawwe, hoe't sa'n saek opset wurde moat. Dy sil dan nei de fekânsje foarkomme. Hy hat al nei twa notarissen ta west, mar dy forwize him nei in procureur postulant. Dy lêste hat Siouck mei syn geleard praet (dat neat om hakken hie) alhiel oerémis makke en him noch nei in hegere autoriteit, in abbekaet by it Hof, forwiisd. Dy wist der in hiel soad fan ôf en hat oanbean om (foar ekstra honorarium) noch it Corpus Iuris der op nei to sjen en oan de hân dêrfan in skriftlik advys en in pleidoai op to stellen.

Nou komt de abbekaet Roemer op mei it Corpus Iuris yn 'e hân ³⁾. Hy jowt heech op fan syn eigen kundichheden en Siouck rekket ûnder de yndruk fan safolle poeha. De saek wurdt dan jitris útinoar set: de doarwarder hie Siouck in founis bitekene wylst it spul noch yn 'e pleit siet, dat nou wol er tsjin dy doarwarder in misledigingsaksje ynstelle en dêr wol er advys oer ha. De abbekaet freget der op yn, hoe't de saek winlik yninoar sit, mar Siouck bigrypt him forkeard en docht nou it gefal út de doeken, dêr't it founis yn wiisd wie (yn sté fan de misledigingsaek tsjin de doarwarder). Syn keal hie buormans stek tobiten en de griente yn dy syn tún opfretten. De buorman woe dy skea forgoede hawwe, mar Siouck hat de foardering bistriden. De abbekaet docht krekt as is dit in tige slim gefal, dêr't frijhwat stúdzje fan makke wurde moat ⁴⁾. Hy siket it op yn it Corpus Iuris (in swiere foliant, dêr't Siouck syn rêch sa lang as pultrom foar tsjinje moat), en biedt oan om in forwarskrift op to stellen. - Ein fan it earste toaniel.

Twade toaniel. De abbekaet hat Siouck al in hiel skoft, dei út dei yn op 'e tok hâlden. Us maet wol nou einlik wol ris witte, hoe't it mei de saek stiet - it giet al lang net mear om de misledigingsaksje tsjin de doarwarder mar om de kwesje fan it keal. Hy sjocht de abbekaet oankommen, krûpt forside en wol

1) Ik brûk de útjefte yn: *Frysk út de 17de ieu*, útjown fan A. Feitsma (Estrikken XV), Grins 1956, s. 18 e.f.

2) *J. van Vloten's útjefte fan: J.J. Starters Friesche Lusthof* (6e druk, Utrecht 1864), p. 443 e.v.; *F. Buitenrust Hettema yn: Fryske Bibleteek I: Starters Frysk* (Utrecht 1895), s. 5 e.f.; *J. H. Brouwer, Jan Jansz. Starter* (Assen 1940), p. 116.

3) It is net dúdlik, oft Roemer dyselde abbekaet is, dêr't Siouck al west hat.

4) Yn wierheit is de saek tige ienfâldich: Siouck moat bitelje, dêr is gjin ûntkommen oan.

ris hearre, hwat Roemer seit as hy der net by is. Dy hat Siouck wol sjoen mar docht krekt as hat er neat fornommen. Yn in monolooch fortelt er, dat de saek fan him sa pûrbêst bipleite is, dat er sa goed as woun is. Siouck komt dan foar 't ljocht en sprekt de abbekaet oan. Dy swetst nou helte minder mar seit, dat 't proses grif woun wurde sil. Siouck is optein en jowt in fiks foarskot, mar dan moat de abbekaet àl soargje, dat it founis (dat yn de saek fan it keal) ek fierder net útfierd wurdt en dat de doarwarder him net wer lestich falt. Dat seit Roemer ta; Siouck is dêr sa bliid mei, dat er ûnthjit, takomme Sneon noch alderhanne iterij to bringen ¹⁾. Siouck ôf; yn in monolooch bispot Roemer him, dat er him sa maklik rûpelje lit. - Ein fan it twade toaniel.

Tredde toaniel. Monolooch fan Siouck. De doarwarder hat der west en hat bislach lein op al syn replik guod. Hy jowt Roemer dêr de skuld fan: dy hat mar sitten to iten en to drinken, fan it djûrste en it bêste, allegearre op Siouck syn ponge. Mar hy sil him wol krije! - Doek.

Starter hat dit stik skreaun ear't er him to Frjentsjer as juridysk studint ynskriuwe liet. Dochs is er wol aerdich op 'e hichte mei it juristetaeltsje fan syn tiid: hy ken net allinne de Latynske faktermen, der't elts boarger yn dy tiid mei bikend wie, mar hij hat ek forskate mear seldsume juristewurden ta syn foldwaen. Der is wolris tocht, dat de Sotteclucht skreaun wie as in bispotting fan Hero à Schingen syn „Procurator ende der Rechten begin“, in boekje, dêr't yn 1618 de foarste printinge fan útkommen wêze moat ²⁾. A Schingen soe dan mei in Frysk fers yn de twadde printinge (1635) de bal weromkeatst hawwe nei Starter, dy keale „Gier-swael“, dy't yn de toer nestelet, mar gjin stûr hat ³⁾. In kostlik moaije hypothese, dêr't it wier of net wier wol nea fan to biwizen wêze sil. Yn alle gefallen leannet it de muoite om ris nei to gean, oft Starter syn juridyske opset faeks ek oan it boekje fan de (ûnderstelde) tsjinstanner ûntliend hat. Yn de Procurator fan A Schingen fynt men wol (op blêd B 2) *arrest* en *injuria* tichte byinoar, en ek wurdt der (op blêd C 2v) praet oer it *furneren* fan de stikken, mar de *actio de pauperie*, dêr't de saek fan it keal om draeit, wurdt net neamd, en ek forskate oare bisûnderheden kinne net út dizze boarne komme. Dat as Starter de Procurator al brûkt hat, dan hat it grif net syn iennichste boarne west. Hokker boek oft er (fierder) folge hat, is net nei to gean: der binne to folle mooglikheden. Bûtendat kin ek ien fan syn

1) Buitenrust Hettema is mis as er (Fryske Bibleteek I, s. 22, oant. op rig. 238 en 239) de “grienschijlde ayn-ayen” as hoannekjitte en de “schiepe brocken” as skieppeloarten forklearret. Bidoeld binne sûnder mis: grienige eineaeijen (dy't doe faeks foar lekkerder hâlden waerden as de wite) en in soarte fan skieppetsiis (brokken = Holl. wrongel). Siouck is ommers tige tankber, dat hy sil gjin weardeleaze rommel oanbean hawwe.

2) Dy printinge is nou nearne mear to finen; wy kenne gjin eardere as de twadde fan 1635. De hypothese is fan *Brouwer*, Jan Jans Starter, p. 114.

3) Sj. *Frysk út de 17de ieu*, s. 41. Starter wie yn 1626 al forstoarn. Dat makket my wol in bytsje huverich foar it lêste stik fan Brouwer syn hypothese: sels in jurist, dy't de libbenen hjitfolget, sil de deaden meastentiids rêste litte. En om 't de printinge fan 1635 útdruklik as de *twadde* opjown wurdt, meije wy ek net oannimme, dat der tusken 1618 en 1626 (dus foar Starter syn dea) noch in oarenien west hat.

freonen him holpen hawwe - hy forkearde to Ljouwert ûnder de „jeunesse dorée“; dêr hawwe grif studinten yn de rjochten ûnder sitten.

Hwer't Starter syn kennis ek wei hawwe mei, wis is, dat er moai goed op 'e hichte is mei de juristetael: hy kin der sels alderhanne grappen op bouwe. Der is in hiele rige geastige (of alteast as geastich bidoelde ¹) forbasteringen: deurwaerder - trouchjeier; sommeren, sommatie - slommerjen, slommatie (faeks mei reminiscinsje oan slomje, slomme?); cas van injurie - cas ven Iurien (kas fan Jurjen); defamatie - dominatie; besognien - basuinen; excellent-eloquent; procuratie - purgatie; parti advers - party our dwers (in kostelike folksetymology: de partij, dy't jin dwers sit); citatie - schitatie (mei reminiscinsje oan skite); notariussen - snottarissen (snotte!); admitteert - lammenterre; actie - cactie (tocht oan kakke?); mebele - nobele; revengie - reverencie; patientie - pestilentie; libel - rebel. Dit type grapke komt fansels ek bûten it juridyske mêd foar: oesters - hoesten (hoastje??); kappers - kackers; olyven - hollelyven. Starter is wierliken net de útfiner fan dy humor, mar fan tapassing derfan op de juristefaktael fan Hollân en Fryslân haw ik gjin eardere foarbylden fine kind: Samuel Costers “Boere-klucht van Teeuwis de boer en men juffer van Grevelinckhuysen” ²), yn 1612 al opfierd, dus âlder as it stik fan Starter, en yn guon oare opsichten nei alle gedachten ek syn boarne, kin op dit punt it foarbyld net wêze: Theeuwis brûkt as tsjinspylder fan Meester Bartelt gjin fordraeide rjochtswurden.

Der binne ek oare, minder ienfâldige juridyske grappen ³). Subtyl is rig. 17 e.f.: „hy sel my Ioormenten fen die Clommen dwaan, die hy op mijn persoon dien het, of dir sil meer as yen Deel mey spijlje“. De doarwarder wurdt fan *iniuria* (mislediging) biskuldige. *Calumnia* (laster) stiet dêr sakelik fansels tige ticht by, dat it docht ús gjin nij, dat Siouck beiden bitiist. Mar it *juramentum de calumnia* hat mei mislediging en laster in bytsje to krijen: it is in eed, dy't beide partijen oan it bigjin fan it proses dwaen moatte, dat hja earlik en fatsoenlik prosedearje sille. Dat Starter sels op 'e doele rekke wêze soe, liket my net botte wierskynlik ta: it juramentum de calumnia kaem yn syn tiid safolle foar, dat hast elts wol witten hat, hwat it wie.

Dochs hat Starter ek wol inkelde lytse forsinnen makke. *Negaten* forklearret er yn de marge mei: *legaten*, mar hy bidoelt: *allegaten* (oanhalen út it Corpus Iuris). Ek lit er Roemer, de abbekaet, opkomme mei in folio boek, dat it *Corpus Iuris cum glossis* wêze soe, mar forjit, dat dat wurk bistiet út fiif greate foliodielen, yn guon útjeften noch mei in sechste diel foar de registers. Wol siket Roemer (rig. 145) wer it goede haedstik, dat oer skea troch bisten, op ⁴).

1) It is foár ús hast ûnmooglik om nei to gean, hoe't bipaelde foarmen fan humor destiids wurdearre binne: humor forâlderet tige hurd!

2) *Samuel Coster's werken*, uitgegeven door R.A. Kolléwijn, Haarlem 1883, p. 5 e.v. Mei *Brouwer*, Jan Jansz. Starter, p. 115 bin ik der fan oertsjûge, dat dit stik ien fan Starter's boarnen west hat.

3) In minder ienfâldige *net*-juridyske aerdichheit sit yn de passage rig. 45 e.f. „*Mondus vol beschiti*, ick wijt nêst het wyrum het te sissen is, den ick tins, wyse *ljoë hadde omme moule græte birden*, dat het dat te sissen is.“ It liket my ta, dat Siouck “mondus vult decipi” (mondus vol beschiti) opfette hat as: de mûle sit him fol skiten, d.w.s.: hy hat in great burd.

4) De titel *Si quadrupes pauperiem fecisse dicatur* is to finen yn Ynstituten 4.9 (yn it diel

Men freget jin ôf, hwer't Starter syn "kromme darmen" ¹⁾ wei hat. Guon sil hy wol sels optocht hawwe, binammen dy mei in „dûbelde boaijem", dêr't njonken de earnstige bitsjutting fan it wurd, dat winlik bidoeld is, ek de assosiaesje mei in oar wurd ûnder spilet - gefallen dus as purgatie foar procuratie, pestilencie foar patientie ensfh. Mar der binne oanwizingen, dat net alle forbasteringen útfynsels fan Starter binne: guon sil hy út de folksmûle opheind hawwe. Yn rig. 113 (en jitris yn rig. 240) biklaget Siouck him, dat de "trouchjeijer" him sa *strixis Luris* bihannelet. Yn de marge wurde de Latynske wurden forklearre mei : *stricto Iure*. Starter brûkt dus - en mei rjocht - de ablatyffoarm. Mar de útdrukking fan Siouck liket earder to bek to gean op de genityf *stricti iuris*. En dy komt yn de praktyk fan de 17e ieu safolle wol foar as de ablatyf ²⁾, dat dêr kin de folksmûle ek earder in forbastering fan makke hawwe. Hie Starter sels, útgeande fan *stricto iure* in forbastering optocht, dan wie er net gau by *strixis luris* torjochte kommen. Dêr komt by, dat Starter tige konsekwint is yn it brûken fan *luris* foar *iuris* - sjoch rig. 49, 54, 113, 128, 190 en 240 en forlykje ek *bonnes luris* foar *bonjour* - en dat, wylst der yn dit wurd dochs gjin opfallende „dûbelde boaijem" sit ³⁾. Dat alles makket it, tinkt my, tige wierskynlik, dat Starter hjir de folksmûle folget.

Sûnder mis is dat syn boarne foar it wurd *abbecaet* (rig. 15, 96, 155, 232, 241), dat ommers yn it tsjinwurdige Frysk noch gongber is en dat wy bûtendat ek yn in oar stik út de 17e ieu fine ⁴⁾. Sa stiet it ek mei *doctor* (rig. 136 - njonken *doctoer* en *doctor*: rig. 12, 22, 75, 79, 102, 119, 127, 174, 176, 184, 201, 206, 211). Dat wurd fine wy yn promoasjefersen út de 17e ieu geregeld wei en ek tsjinwurdich is it noch yn gebrûk ⁵⁾. Ek it wurd *quinckernellen* (rig. 26)

Volumen parvum) mar ek yn Digesten 9.1 (yn it diel *Digestum vetus* fan it *Corpus Iuris cum glossis Accursii aliorumque*).

1) Sa neamt Siouck, rig. 76, de juridyske lienwurden - in aerdich grapke: hy brûkt yn sté fan it wurd "term" as Lat. lienwurd in Holl. oersetting fan it *oare* Fryske wurd *term*!

2) Yn de boarnen sels is it, foarsafier't ik neigean kin, krekt oarsom: de Digesten hawwe 5 x *stricto iure*, tsjin mooglik 1 of 2 x *stricti iuris*; de Codex hat 3 x *stricto iure* tsjin 1 x *stricti iuris*, yn de Ynstituten stiet it 1-1. Sjoch: *Vocabularium iuris prudentiae Romanae* V (Berolini 1939), col. 696; *R. Mayr*, *Vocabularium Codicis Iustiniani*, pars prior (Pragae 1923), col 2310; *R. Ambrosius*, *Vocabularium Institutionum* (Mediolani 1942), p. 265.

3) Men soe noch tinke kinne oan *lûr (út Afry. luther), ruft, dat lykwols yn boarnen fan de 16e ieu of letter by myn witten net oerlevere is, of oan it tiidwurd loere (forrifelje, in loer draeije), dat by Gysbert Japiks ien kear foarkomt. Mar ek dan kin ik gjin *pointe fine* yn *strixis luris*, *porcus luris* of *bonnes luris*. Men soe ek tinke kinne, dat de boer - lêzende - de *I* fan *Iuris* foar in *l* oansjoen hat, mar wierskynlik liket my dat dochs ek net ta.

4) Yn in tekst fan de 17e ieu: *Frysk út de 17de ieu* s. 92, rig. 30. Forlykje foar it Nijfry. *Waling Dykstra*, Fr. Wb. I, p. 1; *Frysk Wb.*, Fr -Ned., s. 9. Yn de *List fan frjemde wurden* (útj. fan de Fryske Akademy) fynt men allinne *advokaet*; ik freegje my ôf, oft dát Frysk is. Earder in "herverhollandsing" tinkt my, lyk as it Hollânsk syn "herverfransing" hat (sj. *C.B. van Haeringen*, *Herverfransing* (Meded. Kon. Akad. v. Wetensch., afd. Letterk., N.R., Dl. 20, nr. 5, Amsterdam 1957).

5) Sj. b.g. *Frysk út de 17de ieu*, s. 92, rig. 18; s. 93, ops.; s. 101, rig. 3. It Nijfry. ken, as ik it goed hear, gjin ûnderskied yn útspraak tusken "dokter" (medikus, al of net promovearre) en „dokter" (promovearre, yn hokker wittenskip ek; Holl. doctor). Dat ûnderskie wie der wierskynlik ek yn it midden fan de 17e ieu net; yn it promoasjerym op Hayman (jurist) en yn dat op Bramius (medikus) wurdt deselde stavering (Doctir) brûkt. It is it Holl., dat ûnderskie makket.

- út *quinquenelle*, surséance fan fiif jier - hat Starter net sels makke: hy fynt in forklearring hjirfan net ienris nedich; ek oare (Hollânske) skriuwers brûke it wol ¹).

Staveringen as: *dispentearje* (rig. 121), *ficcantie* (rig. 15), *finderre* (rig. 191), *finere* (rig. 5, foar *furneert*) tsjutte, tinkt my, op it ûndúdlik wurden fan de fokael yn minder biklamme wurdlidden fan lienwurden, dat it Frysk ek hjoeddedei noch hiem hat - forlykje b.g. fekansje, abbelearje, aks(j)edint, abbekaet, prefyt, wizânsje, lemieren ²).

De útgong *-erje* fan tiidwurden (foar it part. praet.: -ere, -erre), yn acspetterre (rig. 7), corpumrere (rig. 122) dispenterje (rig. 121), finderre (rig. 191), finerre (rig. 5), folesterren (rig. 209), insteren (rig. 115), lammenterre (rig. 24), plonseerre (rig. 109), quincluderre (rig. 6), schanderre (rig. 43), slommeerjen (rig. 4, 113) hoecht men likemin oan to twiveljen as men even bitinkt, hoe't hjoeddedei wurden út de romaanske talen ta Fryske forfoarme wurde.

Minder wis bin ik fan it folgjende rychje: labstentem (rig. 209: assistenten), laburd (rig. 14; absurd), lammenterre (rig. 24: admitteert), lavijs (rig. 51: advijs), leffect (rig. 208: effect), lobserverjen (rig. 21: observeren), dêr't faeks ek blasoenen (rig. 163: besognes), deflamatie (rig. 9: diffamatie), slommatie en slommeerjen (rig. 3, 7, 106, 113: sommatie, *sommeren) oan tafoege wurde kinne. Yn dizze wurden sit in *l* tofolle. Dêr't dy *l* de earste letter fan in substanyf is, soe men tinke kinne oan it Frânske artikel (*l'*), dat oan it substanyf fêstgroeid wêze koe. Mar yn de oare gefallen giet dizze forklearring net op, dat ik bin der in bytsje huverich foar. Faeks binne de forfoarmingen spontaen yn de folksmûle ûntstien? Der is in aerdige parallel yn it wurd *lastrolagie*, dat Bredero brûkt foar astrologie ³). Mear doar ik hjir net fan sizze.

Der is noch in oar opmerklik rychje: schanderre (rig. 43: scanderen?), schententie (rig. 3, 108: sententie), schentia (rig. 190: scientia), schillaris (rig. 192: salaris) en schitatie (rig. 17: citatie). Ek hjir kânne wurden ûnder sitte, dy't Starter heard hat. De forbining *sk-* oan it bigjin fan wurden is yn it Frysk tige algemien; dy kin yn de folksmûle wol Latynske wurden meisleapt hawwe, dy't mei *s* (of as *s* útsprutsen *c*) bigjinne. Oan 'e oare kant: schitatie hat in dúdlike "dûbelde boaijem"; dat kin bêst in optocht grapke fan Starter wêze.

Yn noch inkelde oare gefallen is der, tinkt my, wol in kâns, dat Starter it wurd yn dizze foarm opheind hat: dêr't omsettingen of forfoarmingen pleats hawn hawwe ûnder ynfloed fan oare, mear bikende lienwurden; binammen ek:

1) WNT XII_{II}, kol. 5098.

2) De *List fan frjemde wurden* fan de Fr. Akademy liket guon fan dizze staveringen net to erkennen; yn it *Frysk Wb.* (Boalsert 1956), Fr.-Ned. ûntbrekke fekânsje en aks(j)edint. Foar de gewoane folks-Fryske útspraak kin men noch altiid it bêste Waling Dykstra syn Fr. Wb. brûke. Binammen as men de *List fan frjemde wurden* trochsjocht fynt men gauris staveringen, dêr't de gewoane (histoarysk fundearre) Fryske útspraak hast wol apart by oanleard wurde mei, sil de to „hege" staving op 'en dûr gjin staveringsútspraak toweibringe. Deselde tendinsje fan ûndúdlik wurden as by de yn de tekst al neamde wurden kin ek laet hawwe ta de staving *posses* (rig. 108, foar *proces* dat yn rig. 5 stiet!). Yn it Nijfry. komt de útspraak tichte by "preses" of "perses". Starters staving *posses* kin tagelyk in grappige bitizing opleverje mei *posses* "bisit".

3) A.C. Oudemans, Woordenboek op de gedichten van G. Az. Bredero (Leiden 1857), p. 510. Ut it Nijfry. ken ik gjin parallellen.

dê't twa wurden trochinoargriemd binne. Hjir ûnder rekkenje ik: acspettere (rig. 7: accepteren - forfoarme ûnder ynfloed fan wurden as exportearje, expert, exspectearje, faeks ek noch: petearje?), estempel (rig. 29: exempel - ûnder ynfloed fan stimpel en timpel?), Porcus (rig. 49, 54, 128: Corpus (iuris) - faeks bitiisd mei porkes: baerch, sûch, sein fan in famke ¹), mooglik ek noch constultatie (rig. 11: consultatie - kontaminearre mei stultes?) en brecol (rig. 37: protocol - faeks ûnder ynfloed fan bretael ²)? Mar fuort hjirjonken lizze ek al dy gefallen, dê't de "dûbelde boaijem" it winlik hast wierskynliker makket, dat Starter sels oan it grapjejen west hat ³). Hjir is gjin ridlik bitroubere skied oan to jaen.

Wylst der dus oan de iene kant gefallen binne, dê't Starter sûnder mis de foarm, dê't hy it lienwurd yn jowt, út de folksmûle opheind hat, binne der oan de oare kant ek guon, dê't men hast allinne de auteur sels op oansjen kin; meastentyds is der twivel. Mar it is fan belang, dat wy fêststelle kinne, dat alteast yn somlike gefallen folkstael werjown is - der binne in bytsje boarnen út de 17e en 18e ieu, dê't men de folksfoarm fan Latynske lienwurden út ôfliede kin!

P. Gerbenzon.

1) Sj. *It libben fen Aagtje IJsbrants of dy Frieske boerinne* útj. fan J.H. Brouwer, s. 26, rig. 31: "doe forfijske dat porkes ta Famke, dat Trijn 'er west hie"

2) Foar *pro* > *pre* forlykje: prefyt, prefester, prebearje.

3) Sj. boppe, s. 3